مێزگردی:
باڵاکردن و ئاوابوونی ئیسلامی سیاسی

گفتوگۆی وەرزنامەی "پورسش" (واتە پورسش) لەگەڵ مەنسووری حیکمەت- زستانی 2001

سەعید ئەحمەد لە فارسی‌یەوە کردویەتی بە کوردی

پورسش: تێگەیشتنی ئێوە لە هەندێ چەمکی وەکو بونیادگەرایی ئیسلامی‌و ئیسلامی سیاسی چی‌یە؟ جیاوازی ئەم دوو عیبارەیە لە چی‌دایە؟

مەنسووری حیکمەت: من عیبارەی بونیادگەرایی ئیسلامیی بەکار ناهێنم چونکە بەڕای من ئەمە تێگەیشتنێکی راستڕەوانەی ئامانجدارە کە بەئەنقەست وێنایەکی گومڕایانە لە ئیسلام‌و بزووتنەوە ئیسلامی‌یەکان بەدەستەوە دەدات. ئەوەی واقعی‌یە، باڵاکردنی ئیسلامی سیاسی‌یە. ئیسلامی سیاسی بەڕای من بزووتنەوەیەکی کۆنەپەرستانەی هاوچەرخەو جگە لەشکڵ‌و شێوە ئیتر هیچ خزمایەتی‌یەکی لەگەڵ بزووتنەوە ئیسلامی‌یەکانی کۆتایی سەردەی نۆزدەو سەرەتای سەدەی بیستەمدا نییە. لەڕووی ناوەڕۆکی کۆمەڵایەتی‌و ئەو مەسەلە سیاسی– کۆمەڵایەتی‌و ئابووری‌یەی کە مەبەستێتی، ئەم بزووتنەوە نوێ‌یە بەتەواوی ریشەی لە کۆمەڵگای هاوچەرخدایە. دووبارەبوونەوەی هەمان دیاردەی پێشوو نییە. ئەمەیان ئاکامی شکست وەیان باشتر بڵێم ناکام‌و نیوەناچڵ مانەوەی پرۆژەی مۆدێرنیزەکردنی غەربیی وڵاتانی ئیسلام نشینی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستە لە کۆتایی ساڵانی شەستەکان‌و سەرەتای هەفتاکانی زاینیدا، وە شانبەشانی ئەمەش ئاوابوونی ئەو بزووتنەوە سکۆلار– ناسیۆنالیستی‌یە بوو کە جێبەجێکەری سەرەکی ئەم مۆدێرنیزەکردنە ئیداری‌و ئابووری‌و فەرهەنگی‌یە بوو. قەیرانی حکومەتیی‌و ئایدۆلۆژیکیی لەناوچەکەدا پەرەی سەند. بزووتنەوەی ئیسلامیی لەئاکامی ئەم بۆشاییە ئایدۆلۆژیك سیاسی‌یەو سەرلێشێواویی بۆرژوازیی

محەللی ئەم وڵاتانەدا بەوێنەی یەکێك لە ئەلتەرنەتیڤەکانی باڵی راستی کۆمەڵگا بۆ تازەکردنەوەی هەیکەلی حوکمڕانیی بۆرژوایی لە رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ چەپ و چینی کرێکارێك کە لەگەڵ گەشەی سەرمایەداریدا ئەمیش پەرەی سەندبوو هاتە مەیدان. لەگەڵ ئەمەشدا بەبێ ئاڵوگۆڕەکانی ساڵی 78–1979ی ئێران، ئەم ڕەوتانە بەبڕوای من هێشتا شانسێکی ئەوتۆیان نەبووو بە لاکەوتەیی ئەمانەوە. لە ئێراندا بوو کە ئەم بزووتنەوەیە خۆی لە شێوەی حکومەتێکدا رێکخست و ئیسلامی سیاسیی لە گشت ناوچەکەدا کردە هێزێکی بەرچاوو جێگەی باس.

ئیسلامی سیاسی لەڕوانگەی منەوە ناونیشانێکی گشتیی ئەو بزووتنەوەیەیە کە ئیسلام بە ئامڕازێکی سەرەکی دەزانێ بۆ دەستپێیاهێنانەوەیەکی راستڕەوانەی چینی دەسەڵاتدارو نیزامێکی حکومەتیی لەدژی چەپڕەویی لەم کۆمەڵگایانەدا، وەبەم پێیە لە پێشبڕکێ لەسەر بەشی خۆی لە دەسەڵاتی جیهانیی سەرمایە لەگەڵ بەشەکانی دیکەو بەتایبەت لەگەڵ قوتبەکانی هەژمونیی جیهانی سەرمایەداریدا لە کێشمەکێشدایە. ئەم ئیسلامە سیاسی‌یە مەرج نییە ناوەڕۆکێکی سکولاستیك و فیقهی پێدراوو دیاریکراوی هەبێت. ئیسلامی سیاسی مەرج نییە بونیادگەراو دکترینر بێت. لە مرونەی سیاسی و پراگماتیزمی عەقیدەیی خومەینی‌یەوە تا ناوەندە وشکە موقەدەسەکان لە باڵی راستی حکومەتی ئێراندا، لە نەهزەتی ئازادی و مەهدی بازرگان و ئەمەل و نەبیە بەڕی بێعەمامەو بۆینباخ لەملەوە تا تاڵیبان، لە حەماس و جیهادی ئیسلامی‌یەوە تا "پروتستانیزمی ئیسلامی"ی وەکو سروش و ئەشکوەری لە ئێران، هەموویان بەشە جیاجیاکانی ئەم ئیسلامە سیاسی‌یەن.

دەسەڵاتەکانی غەرب، وە میدیاو جیهانی ئەکادیمی‌یان، مەقولەی بونیادگەرایيان هێناوەتە پێشەوە بۆئەوەی لق و باڵە تیرۆریستی و دژی غەربی‌یەکانی ئەم رەوتە ئیسلامی‌یە لە لقە لایەنگرەکانی غەرب و ئەوانەی ئەهلی سازشن جیا بکەنەوە. دژی غەربەکان بە بونیادگەرا ناو ئەبەن و هێرش ئەکەنە سەر بونیادگەرایی بۆئەوەی ئیسلامی سیاسی بەشێوەیەکی گشتی، کە لەروانگەی ئەوانەوە کۆڵەکەیەکی حوکمڕانیی ڕاستڕەوانەو دژی سۆسیالیستە لەناوچەکەدا کە لەئێستادا بەهیچ شتێك جێگاکەی پڕ ناکرێتەوە، مەحفوز بکەن. بەڵام رەوتە دژی غەربی‌یەکان هەموویان باڵی وشکە موقەدەس و موتەعەسیبە فیقهی‌یەکان نین لەم بزووتنەوەیەدا. بونیادگەراترین بەشەکانی مەعەسکەری ئیسلامیی، وەکو تاڵیبان و سعودیە، خۆیان نزیکترین یارانی غەربن.

پورسش: بەدەسەڵاتگەیشتنی ئیسلامیستەکان تا چ رادەیەك نیشانەی پاشەوپاشگەڕانەوەیەکی دینییە؟ ئایا ئەمە گەڕانەوەیەکی دینییە لەم کۆمەڵگایانەدا؟ گەڕانەوەیەك بۆ بەها و باوەڕە دینییەکان لەژیانی فەردیو کۆمەڵایەتیدا؟

مەنسووری حیکمەت: بەبڕوای من سەرچاوەی ئەمە ناگەڕێتەوە بۆ زیندووبوونەوەی ئیسلام بەوێنەی دەزگایەکی ئیعتقادی. ئەمە ئیسلامی فیقهی نییە، بەڵکو ئیسلامی سیاسییە. بنەماکەی ئەگەڕێتەوە بۆ هەندێ هاوکێشەی سیاسی دیاریکراو. ئەوە بەڵگەنەویستە کە بە پەرەسەندنی دەسەڵاتی ئیسلامی سیاسی گوشار بۆ زیندووکردنەوەی دیاردە دینییەکان لە کۆمەڵگادا زیاد دەکات. بەڵام ئەمە گوشارێکی سیاسییە. هەندێ جار خەڵکی مل بەم گوشار دەدەن. کۆڵەکەی ئەم "رێنیسانس"ە ئیسلامییە زەبروزەنگو تیرۆرە. لە جەزائیر بەشێوەیەكو لە ئێران بەشێوەیەکی دیکە. لە ئێران راستییەکەی ئەوەیە کە بەپێچەوانەوە، شانبەشانی باڵاکردنی ئیسلامی سیاسیوحوکمڕانیی دینی، شەپۆلی هەڵگەڕانەوەی دژی ئیسلامیی لە ئاستی مەعنەویو عەقیدەییو لەژیانی شەخسیی خەڵکدا بەشێوەیەکی سەرسوڕهێنەر پەرەی سەندووە. باڵاکردنی ئیسلامی سیاسی لەئێراندا بووەتە پێشەکییەك بۆ شۆڕشێکی فەرهەنگیی دژی ئیسلامیو دژی دینی لە زەینی خەڵکیداو بەتایبەتی لەجیلی لاواندا کە بەتەقینەوەیەکی مەزن سەرنجی جیهان بۆلای خۆی رائەکێشێتو زەنگی کۆتایی هاتنی عەمەلیی ئیسلامی سیاسی لە سەرتاپای خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا لێدەدات.

پورسش: ئاروەندی ئابراهامیان هەر لەم مێزگردەدا دەڵێت هەرەسی جمهوری ئیسلامیی ئێران دوا بزمار نابێت لەتابووتی بزووتنەوەی ئیسلامی، چونکە مەیلەکانی دیکە، بەتایبەت غەیرە شیعەکان، دەتوانن خۆیان نەبەنە ژێر باری ئەم شکستەوە. ئایا تۆ لەگەڵ ئەم لێکدانەوەیەدای؟

مەنسووری حیکمەت: بەبڕوای من جوڵانەوەی ئیسلامی لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستو لەئاستی نێونەتەوەییدا بە هەرەسی رژێمی ئیسلامی ئێران لە هەناسەدان ئەکەوێت. باسەکە لەسەر ئەوە نییە کە ئێرانی ئیسلامیی مۆدێلێکی شکستخواردو دەبێت کە ئەوانی دیکە ئەتوانن خۆیانی لێبێبەری بکەن. شکستی جمهوری ئیسلامی لەئێراندا لەجەرگەی خرۆشانێکی سکۆلاریستیی مەزنی جەماوەریدا روو دەدات. خرۆشانێك کە دەست بۆ بنەماکانی بیرکردنەوەی کۆنەپەرستانەی ئیسلامی دەباتو نەتەنها لە بیرورای گشتی جیهاندا تڕۆی دەکات بەڵکو مەحکومو ریسوای ئەکات. شکستی رژێمی ئیسلامی

شتێکی لەبابەت هەرەسی ئەڵمانیای نازی دەبێت. هیچ فاشیستێك ناتوانێ بەسادەیی و تەنها بە خۆجیاکردنەوەی مەکتەبی و رێکخراوەیی خۆی لەم جەمسەرە هەرەس کردوەدا هەڵوێستو جێگاوڕێگای خۆی بپارێزێت. هەرەسی جمهوری ئیسلامی، تێکڕای ئەم رەوتە دەیان ساڵ دەباتە سووڕی متبوونەوە. شکستی ئیسلامی سیاسی لە ئێراندا، سەرکەوتنێکی دژی ئیسلامیستی‌یە کە ئەم سەرکەوتنە تەنها بە چوارچێوەی ئێران مەحدود نابێتەوە.

پورسش: ئێوە وەسفکردنی وڵاتانێکی وەکو ئێران بە "وڵاتی ئیسلامی" رەت دەکەنەوە. بۆچی؟

مەنسووری حیکمەت: هەر پۆلێنکردنو ناولکاندنێك ئامانجێکی لەپشتەوەیە. ئیسلام هەزارو چوارسەد ساڵ لەئێراندا بەڕێوە چووەو بێگومان مۆری خۆی ناوە بە هەندێ شتەوە. بەڵام ئەمە تەنها یەك فاکتەری نەخشاندنی سیمای ئەم کۆمەڵگایەیە. هەروەکو سەرکوت، پاشایەتی، حکومەتی پۆلیسی، دواکەوتوویی پیشەسازی، ئینتمای قەومی، زمان، خەت، پێشینەی مێژوویی، مێژووی سیاسی، دابونەرێتەکانی بەرلە ئیسلام، تایبەتمەندی‌یە جسمی‌یەکانی خەڵك، باڵا، شکڵو شێوەو رەنگو ڕوو، پەیوەندی‌و هاموشۆی نێونەتەوەیی، جوگرافیاو ئاوو هەوا، خۆراکی خەڵك، پانودرێژی وڵات، رادەی چڕیی دانیشتووان، پەیوەندی‌یە ئابووری‌یەکان، نیزامی سیاسی، رادەی شارنشینی، تەلارسازیی و ...تاد. هەر یەکێك لەمانە تایبەتمەندی‌یەکی واقعی ئەم کۆمەڵگایە نیشان دەدات. جا ئەگەر کەسێك جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە لەنێو ئەو سەدان فاکتەرەدا کە لەنێوان ئێرانو پاکستانو فەرەنساو یاباندا جیاوازی دروست ئەکات، پەنجە بخاتە سەر حزوری ئیسلام لە هەندێك گۆشەی ژیانی ئەم کۆمەڵگایەداو ئەم مۆرە بنێت بە نێوچەوانی منو تۆو دەشتی و هیدایەتەوە بۆ ئەوەی ئەو زۆربەی هەرە زۆرەی کە نەخۆی بە ئیسلام دەزانێ و نە بۆ ئیسلامو ئاخوند هیچ بایەخێك دا ئەنێت، ئەوە بێگومان بەشوێن ئامانجێکی تایبەتی‌یەوەیە. ئێران کۆمەڵگایەکی ئیسلامی نییە. حکومەت ئیسلامی‌یە. ئیسلام دیاردەیەکی سەپێنراوە لە ئێراندا، نەتەنها لەمڕۆدا بەڵکو لەسەردەمی پاشایەتیشدا هەروا بووە، وە لەرێگەی داپڵۆسین و کوشتنەوە لەسەرکار ماوەتەوە. ئێران کۆمەڵگایەکی ئیسلامی نییە. بیست ساڵە دەیانەوێ بەزۆر بیکەنە ئیسلامی نەیانتوانیووە. ناوبردنی کۆمەڵگای ئێران بە کۆمەڵگایەکی ئیسلامی، بەشێکە لە جیهادێکی کۆنەپەرستانە بۆ بەئیسلامی کردنی.

پورسش: ئایا تۆ ئیسلامی سیاسی وەکو هێزێك سەیر ئەکەیت کە لە پێکهاتەی سیاسی وڵاتانی موسڵمان نشینی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستو باکوری ئەفریقادا هەروا دەمێنێتەوە؟

مەنسووری حیکمەت: مانەوە، مەقولەیەکی نیسبیيە. سەرەنجام زەمانێك دێت کە ئەم ناوچەیە ئیسلامی سیاسی بە یەکجاری توڕبداتو بیکاتە دیاردەیەکی بەسەرچوو کە ئەگەرچی هێشتا بۆ تەماشاو لێکۆڵینەوە ماوەتەوەو تەنانەت پەیڕەوانێکیشی هەیە، بەڵام بەکردەوە هیچ دەورێك لەژیانی خەڵکیدا ناگێڕێت. بەڵام ئەوەی کە ئەم ساتە کەی دێت، بەتەواوی بەستراوەتەوە بە ڕەوەندە سیاسیيەکانی ئەم کۆمەڵگایانەوەو بەدیاریکراویش بە خەبات بۆ ئازادیو سوسیالیزمەوە. هێشتا ڕەنگە چەند نەوەیەکی دیکەش ناچار بن تەحەمولی ئەم ئیسلامە بکەنو بێگومان هەندێ زاناو لێکۆڵەرەوەش ئیسلام بە شتێکی هەتاهەتایی دائەنێن. بەڵام هیچ شتێکی هەتاهەتاییو بونیادی لە ئیسلامیەتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا وجودی نییە. بزووتنەوە ئیسنانذۆستو ئازادیخوازانەکان دەتوانن مەلەفی ئیسلامیەت دابخەن. لەئێراندا ساتەوەختی ڕزگار بوون لەدەستی ئیسلام دەتوانرێ زۆر زوو بێتەپێشەوە. بەبڕوای من جمهوری ئیسلامی ئێستا ڕەوتی لەناوچوون دەپێویو لەگەڵ ئەمیشدا ئیسلامی سیاسی لەئێراندا تێك دەشکێنرێت. وە ئەگەر گوشاری سیاسی ئیسلامو ئیسلامیەت لابچێت، ئەوکاتە پووچیو بێریشەیی ئەو شتەی کە بە هەژموونی کەلتووری ئیسلام بەسەر کۆمەڵگایەکی وەکو ئێراندا لەقەڵەم ئەدرێت بەخێرایی ئاشکرا ئەبێت. ئێران لەماوەی چەند ساڵێکدا لەپێگەی دەسەڵاتی ئیسلامی سیاسەیەوە دەبێتە ناوەندو ڕابەری خەبات لەدژی ئەو.

یەکێك لەشێوەکانی مانەوەی ئیسلامی سیاسی لە ناوچەکەدا، بەرای من تیرۆریزمە. خەبات لەدژی تیرۆریزمیئیسلامی بەبڕوای من تا چەندین ساڵ پاش سەرکەوتنی سیاسی مرۆڤایەتی بەسەر ئیسلام لەناوچەکەدا هەروا درێژەی دەبێت. پێچانەوەی گروپەکانی تیرۆری ئیسلامی پێویستیی بەکاتێکی زۆرتر دەبێت.

پورسش: ئێوە پێشتر لە چەند نووسراوێکدا گیان بەبەرداهاتنەوەی بزووتنەوەی ئیسلامی تا ڕادەیەکی زۆر دەبەستنەوە بە مەسەلەی فەلەستینو کێشمەکێشی نێوان عەرەبو ئیسرائیلەوە. بەشداربووەکانی دیکەی ئەم مێزگردە لەگەڵ ئەم جەختکردنە تایبەتەی ئێوەدا نین لەسەر جێگاوڕێگای ئەم کێشمەکێشە.

مەنسووری حیکمەت: بەبڕوای من ئەوان بەشێوەیەکی ستاتیك چاو لە مەسەلەکە ئەکەن. پرسیار تەنها ئەوە نییە کە بزووتنەوەی ئیسلامی لەوەڵام بە چ گرێوگۆڵ‌و لەسەر میحورەی کام ململانێ باڵای‌کردووە. هەرچەندە تەنانەت هەر لەم چوارچێوەیەشدا کێشمەکێشی عەرەب‌و ئیسرائیل‌و مەسەلەی فەلەستین‌و وجودی "دوژمن"ێکی قەومی-دینی- ئەمپریالیستی کە ناسیونالیزم‌و عیلمانیەتی عەرەب لەبەرامبەریدا چۆکی داداوە، کۆڵەکەیەکی باڵاکردنی بزووتنەوەی ئیسلامی پێکدەهێنێت بەوێنەی ئالتەرنەتیڤێکی مودەعی دەسەڵات. پرسیاری لەمەش گرنگتر ئەوەیە کە ئەگەر مەسەلەی فەلەستین نەبووایە، ئەگەر وڵاتی ئیسرائیل لەسەر ئەم خاکە دیاریکراوە نەبووایە، ڕەوتە ئایدۆلۆژی، سیاسی‌و کەلتووری‌یەکانی جیهانی سەدەی بیستەم وڵاتانی عەرەب نشین‌و موسوڵمان نشینی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیان بە چ ئاراستەیەکدا دەبرد‌و تا چ رادەیەك ئەم ناوچەیەش وەکو ئەمریکای لاتین‌و ئاسیای باشووری ڕۆژهەڵات دەرفەتی ئاوێتەبوونیان دەبوو لە سیستمێکی جیهانیی "غەربی"دا؟ تاچ رادەیەك کاپیتالیزم، تەکنەلۆژی، سەنعەت‌و سەرمایەی غەربی بە هەموو کارکردە یەکسانسازو وێکچووسازە ئیداری‌و کەلتووری‌یەکانیەوە لەم ناوچەیەدا گەشەی دەکرد. تا چ رادەیەك ئیسلامیش وەك باقی دیانەتەکان لەسەدەی بیستەمدا دەبووە یەکێك لە لقە بەرەسمی ناسراو، مۆدیرنیزەکراو، دەستپێیاهێنراو‌و ئاوێتە بووەکان لە روبینای سیاسی کاپیتالیزمێکی جیهانیدا؟ پرسیار ئەوە نییە کە ئایا مەسەلەی فەلەستین‌و ئەم کێشمەکێشە بووەتە مایەی گەشەکردنی ئیسلامێکی سیاسی نوێ‌کراوە (کە بەبڕوای‌من دەورێکی گەورەی هەبووە)، پرسیار ئەوەیە کە تا چ رادەیەك ئەم کێشمەکێشە بووەتە ڕێگر لەبەردەم ئاوێتەبوونی موسوڵمانەکان‌و وڵاتانی موسڵمان نشین لە پەیکەرەی سەدەی بیستەم‌و لە سیستمی کاپیتالیستی جیهاندا، تا چ رادەیەك مەسەلەی گەشەی ئابووری، گواستنەوەی تەکنەلۆژی، ئاوێتەبوون لەگەل ئەو کەلتوورە غەربی‌یەی کە لەجیهاندا زاڵە، سەرهەڵدانی کۆڵەکەکانی کۆمەڵگایەکی مەدەنی کاپیتالیستی، گەشەی ئەو دامودەزگا سیاسی‌و ئیداری‌یانەی کە لەگەڵ نەموزەجی غەربیدا دێنەوە‌و گەشەی ڕەوتە فیکری‌و کەلتووری‌یەکانی غەربی (وەك عیلمانیەت‌و مۆدێرنیزم‌و لیبرالیزم) لەم ولاتانەدا کاریگەری سلبی‌یان لە مەسەلەی فەلەستینەوە وەرگرتووە. ڕەوتی مۆدێرنیزاسیۆن، بەعیلمانی بوون‌و غەربگەرایی لە وڵاتانی گیرۆدەی ئیسلامدا لەسەرەتای سەدەی بیستەوە دەستی پێکردبووو تا ساڵانی شەستەکانی زاینی کۆمەڵێك ئەنجامی باشیی بەدەست هێنابوو. بەڵام غەرب، بەهۆی مەسەلەی فەلەستینەوە، بەهۆی بوونی کێشمەکێشێکی ناوچەییەوە کە خۆی سێبەری قوتب بەندی‌یەکی بنەڕەتی جیهانیی بوو لە سەردەمی جەنگی سارددا، بەهۆی هاوپەیمانیی ستراتیژی‌یانەی لەگەڵ ئیسرائیلدا،

تێكڕای مەسەلەی ئاوێتەبوونی وڵاتانو كۆمەڵگا عەرەب نشینو موسوڵمان نشینەكانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی لەگەڵ مەعەسكەری جیهانیی كاپیتالیزمی غەربیدا ناموكین كردو رەتیكردەوە. وەڵامی واقعی بە كۆنەپەرستیی دینی تەنها لە سۆسیالیزم ئەوەشێتەوە، بەڵام گەشەی ئیسلامی سیاسی میلیتانت لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا بەرئەنجامی شكستیناسیۆنالیزمو عیلمانیەتو مۆدێرنیزمی بۆرژواییە لەم وڵاتانەدا كە بەپێی لۆژیك دەیتوانیو تەنانەت بەرەو ئەوە ئەچوو كە ئیسلامیەت لەخۆیدا بتوێنێتەوە. تەنانەت ئەگەر قسەیەكیش لەبارەی پرۆتستانیزمی ئیسلامیەوە لەئارادا نەبوو، ئەم رەوتە دەیتوانی ئیسلام لەم كۆمەڵگایانەدا لانی كەم لەو جێگاوشوێنەدا دابنێت كە كاسۆلیزم لە ئیرلەندادا هەیەتی. بەلام مەرجی ئەم سەركەوتنە بۆرژواییە گەشەی كاپیتالیزم، گەشەی سەنعەتو گواستنەوەی تەكنەلۆژی سەرمایە بوو كە بەهۆی بوونی كێشمەكێشی عەرەب ئیسرائیلەوە لە جەرگەی جەنگی ساردا، غەرب مەیلێكی لێی نەبوو. خۆرهەڵاتی ناوەڕاستو خەڵكەكەی لە كەلتووری سیاسی غەربدا، وەكو شەیتان وێنا كراون. ئەمانە مەعالمە سلبیە سەرەكیەكانی نێو كەلتووری سیاسی غەربن لەپاش سەرهەڵدانی ئیسرائیل. خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بۆ غەرب وەكو ئەمریكای لاتینو ئاسیای باشووری خۆرهەڵات نییە. ناوچەیەكی قەدەغەكراوە. ناسەقامگیرە، پڕمەترسییە، جێگەی متمانە نییە، دوژمانانەیە. ئیسلامی سیاسی لەم چاڵە تاریكەدا گەشەی كردووە. ئەگەر مەسەلەی ئیسرائیل نەبووایە، گرفتەكانی میسرو سعودیەو عێراق، لەبابەتی گرفتەكانی بەرازیلو پیرۆو مەكسیك دەبوو. حەتمەن ئیسلامی سیاسی هەر دەبوو، بەلام وەكو بزووتنەوەیەكی لاكەوتەو فیرقەیی دەمایەوەو نە ئەچووە ناو گۆڕەپانی سەرەكی سیاسەتی ئەم وڵاتانەوە.

پورسش: ئێوە عیلمانیەت چۆن پێناسە دەكەن؟ دینو بزووتنەوە دینیەكان لە سیستمێكی عیلمانیدا تاچ ئەندازەیەك بواری خۆنواندنیان هەیە لە مەیدانی سیاسەتو كەلتووردا؟

مەنسووری حیكمەت: عیلمانیەت دەبێ هەر بەو شێوەیە پێناسە بكەین كە باوە. ناكرێت رادیكاڵیزمێكی زۆر بچەسپێنین بەم مەقولەیەوە. عیلمانیەت واتە جیاكردنەوەی دین لە دەوڵەتو پەروەردەو فێركردن. جیاكردنەوەی دین لە ناسنامەی هاوڵاتیو پێناسەكردنی مافو دەسەڵاتو ئەركەكانی هاووڵاتیان. كردنی دین بە مەسەلەی تایبەتی تاكەكان. ئەوكاتەی كەئیتر دینی تاكەكان لە پێناسەكردنی تایبەتمەندییە كۆمەڵایەتیو

سیاسیەکانی ئەوان و لە پەیوەندی نێوان تاك و دەوڵەت و تاك و بۆرۆکراسیدا حیسابی بۆ نەکرێت. بەم جۆرە عیلمانیەت کۆمەڵێك هەلومەرجی لانی کەمە. بۆ نموونە من ناتوانم هەموو هەڵویستگیریی خۆم بەرامبەر بە جێگاو ڕێگای دین لەنێو کۆمەڵگادا، لە چوارچێوەی ئەم مەقولەیەدا جێ بکەمەوە. من تەنها خوازیاری عیلمانیەت نیم، بەڵکو خوازیاری خەباتی هۆشیارانەی کۆمەڵگام لەگەڵ دیندا. خوازیاری ئەوەم کە چۆن بەشێك لە داهاتی کۆمەڵگا بۆ بەرگرتن بە مەلاریا و نەخۆشییە درمەکان خەرج ئەکرێت، هەر چۆن لەدژی ستەمکێشی ژنان، نەژادپەرستی، ئازاردانی منالان هۆشیارانە سیاسەت دائەڕێژرێت، بەهەمان شێوە وزەو توانایەك لە کۆمەڵگادا بۆ سڕینەوەی ئاسەواری دین تەرخان بکرێت. هەڵبەتە مەبەستم لە دین، دامەزراوەی دینی و دینە پێناسەکراوەکانە، نەك ئەندێشەی دینی و تەنانەت بڕوا بوون بە دینە کۆنەکان و ئەوانەی ئێستا. من کەسێکی دژی دینم و خوازیاری ئەوەم کە کۆمەڵگا سنوورێکی زۆر زیاتر لەوەی کە لە سیستمێکی عیلمانیدا هەیە، بۆ دینی خۆڕێکخستوو "پیشەسازیی دینی" دابنێت. ئەگەر قانوون دیانەتەکان ناچار بکات کە خۆیان وەك کۆمپانیا قازانج هێنەرەکان و دامەزراوە ئەهلییەکان ناونووس بکەن، باج بدەن، لەژێر پشکنیندابن، یاسای کار، یاساکانی پەیوەست بە قەدەغەکردنی هەڵاواردنی جنسی، مافەکانی منالان، قەدەغەکردنی بڵاوکردنەوەی درۆ، قەدەغەکردنی تۆمەت و وروژاندن، یاساکانی پاراستنی گیانداران و...تاد ڕەچاو بکەن، ئەگەر وەك "پیشەسازیی جگەرە" مامەڵە لەگەڵ "پیشەسازیی دین"دا بکرێت، تەنها ئەوکاتە ئێمە لە هەڵویستێکی مەبدەئی لەبەرامبەر مەودای خۆنواندنی دین لەکۆمەڵگادا نزیك دەبینەوە.

پورسش: ڕەنگە جیاوازییەکە لەوەدا بێت کە بشێ سڕینەوەی دین بە سەرکوتی بیروباوەڕی ئەو کەسانە لەقەڵەم بدرێت کە بڕوایان بەو دینە هەیە. چۆن دەکرێت ئەم هەڵویستە چالاکە دژی دینییە لە پێشێلکردنی ئازادی ئەندێشەو ڕادەربڕین جیابکرێتەوە؟

مەنسووری حیکمەت: هەروەك پێشتر گوتم من باسی دینی خۆڕێکخستوو "پیشەسازی دینی" ئەکەم، نەك بیروباوەڕی دینی. هەموو کەسێك دەتوانێ هەر بیروباوەڕێکی هەبێت و دەری ببڕێت و جاڕی بدات و خەڵکی لەدەور ڕێکبخات. پرسیار ئەوەیە کە کۆمەڵگا چ ڕێوشوێنێك دائەنێت بۆ پارێزگاری لەخۆی. کۆمەڵگای ئەمڕۆ هەوڵ ئەدات منالان بەدوور بگرێت لە پڕوپاگەندەکانی پیشەسازیی جگەرەو بیانپارێزێت.

لەبارەی پیشەسازیی دینیشەوە دەکرێ هەمان کار بکرێت. ئینسانی جگەرەکێش هەموو مافێکی خۆی هەیەو دەتوانێ هەر دامەزراوو ئەنجومەنێك بۆ پڕوپاگەندەکردن بۆ باشیی‌یەکانی تووتن و یەکخستنی جگەرەکێشەکان دروست بکات. بەڵام ئەمە بەمانای دەرگا خستنەسەرپشت نییە بۆ پیشەسازیی جگەرە. دەزگای دینی ئیسلام و دینە سەرەکی‌یەکانی دیکە (مەسیحی، یەهودی، هیندۆسی و...تاد)، ئەنجوومەنی دڵخوازانەی ئەو کەسانە نین کە باوەڕیان بە ئەندێشەیەکی دیاریکراو هەیە، دەزگای سیاسی و دامەزراوەی مالیی زۆر گەورەن کە هەرگیز بەشێوەیەکی واقعی حیساب وکیتابیان لەگەڵدا نەکراوە، نەخراوەنەتە ژێر رکێفی قانوونە عیلمانیەکانی کۆمەڵگاوە و مەسئول نەبوون لە بەرامبەر کردەوەکانی خۆیاندا. هیچ کەسێك حاجی روحوڵڵا خومەینی نەکێشایە دادگا لەسەر دەرکردنی فتوای کوشتنی سەلمان روشدی. ئەمە لەکاتێکدا کە هاندان بۆ کوشتنی ئینسان لە هەموو وڵاتانی جیهاندا تاوانە. ئەمە هێشتا گۆشەیەکی بچووکە لە تۆڕێکی کوشتوبڕو بڕینی ئەندامەکانی لەشی ئینسان و تۆقاندن و ئینسان رفاندن و شکەنجەو ئازاردانی منداڵان. بەبڕوای من کارتێلی مادده بێهۆشکەرەکانی مدی ئێن (سکۆبارەکان) و بازرگانانی چین و مافیای ئیتالیا (وە ئەمریکا) بەئەندازەی پەنجە بچووکی دینە خۆرێکخستووەکان نابن. من باس لە خەباتێکی رەوا و بەرنامەڕیژی‌کراوی کۆمەڵگایەکی ئازادو کراوە ئەکەم لەدژی ئەم دەزگا و دامەزراوانە. لەهەمان کاتدا بڕوا بوون بە هەر شتێك، تەنانەت دواکەوتووترین و دژی ئینسانی‌ترین بیروباوەڕ، بەمافی حاشاهەڵنەگری هەر ئینسانێك ئەزانم.

پورسش: ئەو عیلمانیەت و سڕینەوەی دینەی تۆ باسی لێوە ئەکەیت، چەندە زەمینەی هەیە لە وڵاتانی نێو بازنەی دەسەڵاتی ئیسلام لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا؟ چەندە ئیمکانی ئەوە هەیە کە عیلمانیەت لەم کۆمەڵگایانەدا سەرهەڵبدات؟ ئاروەندی ئابراهامیان باسی لەوە کرد کە ئیمکانی ئەوە هەیە کە ئەم کۆمەڵگایانە هەم بە ئیسلامی بمێننەوەو هەم عیلمانیش بن. کام بزووتنەوانە سەرچاوەی عیلمانیەت پێك ئەهێنن لەم کۆمەڵگایانەداو چەندە چانسی سەرکەوتنیان هەیە؟

مەنسووری حیکمەت: بەبڕوای من ماندوویەتی چەپ لەڕووی تێۆری‌یەوەو ئەو گورزانەی کە ئامانج خوازیی و ئەندێشەی رەخنەگرانەو رادیکاڵ لە ناوەڕاستی ساڵانی حەفتاکان بەم لاوە خواردی، ژمارەیەکی زۆر لە تیۆریسێنە چەپ و خێرخوازەکانیشی لەبەرامبەر وەدیهێنانی ئاواتە سەرەتاییەکانی ئینساندا دوچاری دیدێکی مەرحەلی-

تاکتیکی و تەدریج گەرایبەکی ئەسەف بار کرد. سەد ساڵ بەرلەئێستا بەشەرییەتی پێشڕەو گاڵتەی بەوە ئەکرد کە ڕزگاری ئینسان بەدەستی کەشیشەکان و لەڕێگای چەك و پینەکردنی دین و سەرهەڵدانی خویندنەوەو لیکدانەوەی تازەی دین لەنێو کلێسادا بەدەست بێت. ئەمڕۆ تویژەرەوەو بیریارانی پسپۆڕ دەتوانن گەلاڵەی ئەوە دابڕێژن کە ژنی ئێرانی لەئێستادا دەتوانێ عیلمانیەت بە زیادکردنی رەنگێکی کراوەتر بۆ سەر رەنگە مۆڵەتپێدراوەکانی دەوڵەت بۆ حیجابی ژنان لێکبداتەوە. ئەمە بەبڕوای من نەبینینی دینامیزمی گۆڕان و شۆڕشە لە کۆمەڵگادا. جیهان تاکو ئێستا لەڕێگەی ژێرەوژوورکردنەکانەوە بەرەوپێش چووە. لەڕێگەی گۆڕانکاری‌یە سەرسوڕهێنەرو خێراکان لە بواری بیرکردنەوە، تەکنیك و پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان.

بەبڕوای من ئەوەی بەڕاستی خەیاڵی و ناموکینە، چەکوپینەکردنی ئیسلام و گۆڕینی هەنگاوبەهەنگاوی ڕژێمە ئیسلامی‌یەکانە بۆ حکومەتی عیلمانی. ئەوەی کە واقعی‌یە، مومکینە، وە لەپەیوەست بە ئێرانەوە ئیتر ناچاری‌یە، وەدیهاتنی عیلمانیەتە لەڕێگای خرۆشانی دژی دینیی خەڵکی‌یەوە، لەدژی ئەم حکومەتانەی کە هەن و لەدژی هەموو راڤەکردن و خوێندنەوە جیاجیاکان لە ئیسلام.

پورسش: ئەو هێزە کۆمەڵایەتی و بزووتنەوانە کامانەن کە دەتوانن مژدەدەری سکولاریزم بن لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا؟

مەنسووری حیکمەت: بەپێی قاعیدە ئەمە دەبووایە پەیامی مێژوویی بزووتنەوە بۆرژواییەکان و کاپیتالیزمی تازەپێگەیشتووی ئەم وڵاتانە بووایە لە سەدەی بیستەم-دا. کاری لیبرالیزم، ناسیۆنالیزم، مۆدێرنیزم و غەربگەرایی بووایە. بۆ دەورەیەك وا تەسەور دەکرا کە ئەم پرۆسەیە هەرچەند بەشێنەیی و نیوەناچڵ، بەڵام لەئارادایە. بەڵام ئەم بزووتنەوانە لە ساڵانی حەفتاکاندا ئیتر تەمەنیان بەسەرچووو پرۆژەی گەشەپێدانی خۆرئاوایی راوەستا و قەیرانی حکومەتیی پەرەی سەند. بزووتنەوە سەربەخۆیی خوازەکان لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا لەزۆربەی حاڵەتەکاندا دەوڵەتی پرو غەربیان پێك نەهێنا. روخاندنی بنەماڵە پاشایەتی‌یەکان بووە مایەی سەرهەڵدانی دەوڵەتە عەسکەری‌یەکان کە بەشی زۆریان لە ململانێی نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوادا کەوتنە نێو بازنەی دەسەڵاتی سۆڤێتەوە. کاپیتالیزم و پیشەسازی لەوڵاتانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا بەگشتی لەڕێگەی دەوڵەتە ناسیۆنالیست و سەرکوتگەرەکانەوە بڵاوبووەتەوە. کۆمەڵگایەکی مەدەنی بۆرژوایی پێك نەهات. لیبرالیزم و مۆدێرنیزمی بۆرژوایی دوو

بزووتنەوەی بەسەنگ نین لە خۆرهەلاتی ناوەڕاستدا. ناسیونالیزمی دەسەڵاتدار، چ لایەنگری سۆڤێتو چ لایەنگری خۆرئاوا، بەگشتی لەهاوپەیمانیەکی سیاسیدا بووە لەگەڵ ئیسلامدا.

بەهەرحاڵ سکولاریزم بەوێنەی بەرهەمێکی فیکری، سیاسیو ئیداری گەشەی کاپیتالیزم، لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا سەری هەڵنەدا. بەبڕوای من بۆرژوازی ناوچەکە نەخشەکارێکی سکولاری نییە، وەیان تەنانەت توانای هەڵوێستگیری‌یەکی بەم جۆرەی نییە. دامەزراندنی نیزامێکی سکولار ئیتر کاری بزووتنەوە سۆسیالیستیو کرێکاری‌یەکانە. وە ئەمە بەبڕوای من مەسەلەیەکە کە سەرکەوتنی چەپ لە ناوچەکەدا، لانی کەم بەدەستوبردی لەئێراندا، دەکاتە ئەگەرێکی واقعیو ماددی. خەڵکی نیزامێکی سکولاریان دەوێت، وە لەنەبوونی جەبهەیەکی عیلمانیی راستڕەودا، خەڵکی لەدەوری ئاڵای چەپی کۆمۆنیست کۆدەبنەوە کەئامادەی خەباتێکی بنەڕەتی بێت لەدژی دەسەلاتداریێتی دین.

پورسش: بەڕای تۆ تا چ رادەیەك دەکرێ سکولاریزم لەم کۆمەڵگایانەدا پیادە بکرێت؟

مەنسووری حیکمەت: لەجیهانی ئەمڕۆدا، بەم پەیوەندیو رایەڵە فراوانە لەنێوان بەشە جیاجیاکانیدا، بەبڕوای من پاراستنی سەرخانێکی ئیسلامی لەناوچەیەکی ئاوا فراواندا، نا مومکینە. ناکرێ بەر بە سەرهەڵدانی سکولاریزم بگیرێت لە خۆرهەلاتی ناوەڕاستدا. بەبڕوای من سکولاریزم نەك تەنها دەکرێ پیادە بکرێت، بەڵکو دوای ئەزموونی ئێرانو ئەفغانستانو جەزائیر، بووەتە پێویستیو خواستی خەڵکی ناوچەکە. کێشەکە هێشتا لەبنەڕەتدا هەر مەسەلەی فەلەستینە. ئەم کێشمەکێشە هەروەك چۆن باڵە کۆنەپەرستە دینی‌یەکان لە ناو ئیسرائیل خۆیدا بەهێز دەکاتو توانایەکی زۆر زیاتریان پێدەبەخشێت لەو سەنگە واقعیو بچووکەی کە لەنێو کەلتوورو بیروبارووەڕی خەڵکدا هەیانە، لە بەرەی بەرامبەریشدا تەمەنی ئیسلامی سیاسیو ناسنامەی ئیسلام درێژ دەکات. هەرچی زووتر وڵاتی سەربەخۆی فەلەستین دابمەزرێت، ئەوەندە زووتر گۆڕی ئیسلامو ئیسلامیەت لەناوچەکە گوم ئەبێت.

پورسش: راتان چی‌یه به‌رامبه‌ر به تێزی "ململانێی شارستانیه‌ته‌كان"ی ساموئیل هانتینگتۆن؟ به‌پێی بۆچوونه‌كانتان ئێوه ده‌بێ ئه‌گه‌ری سه‌رهه‌ڵدانی ئیمپراتۆریه‌تێكی شه‌ڕ له‌ژێر ئاڵای ئیسلامدا ره‌ت بكه‌نه‌وه.

مه‌نسووری حیكمه‌ت: وتارو تێزه‌كه‌ی هانتینگتۆن له‌رووی زانستی و ناوه‌ڕۆكه‌وه بێ‌ئه‌ندازه بێ‌نرخ و پووچ بووو، ده‌ستبه‌جێ و به‌دوورودرێژی له‌لایه‌ن زۆرێك له‌ توێژه‌ره‌وه‌كانه‌وه وه‌ڵامی پێدرایه‌وه. لێكدانه‌وه‌ی دڵخوازانه، گونجاندنی واقعییاته‌كان له‌گه‌ڵ بۆچوونه زهنی‌یه‌كانی نووسه‌ردا، شێواندنی راستی‌یه حاشاهه‌ڵنه‌گره‌كان و میتۆدۆلۆژیه‌كی بێ‌ئه‌ندازه هه‌ژارو دواكه‌تووانه له شی‌كردنه‌وه‌دا، ئه‌مانه جێگایه‌ك بۆ به‌جدی وه‌رگرتنی باسه‌كه ناهێڵنه‌وه. ئه‌م باسه‌ی هانتینگتۆن له‌ساڵی 1993دا ته‌رح كرا، دوای هه‌ره‌سی سۆڤێت و راگه‌یاندنی "كۆتایی كۆمۆنیزم" و "كۆتایی مێژوو" له‌ میدیا و ئه‌كادیمیای غه‌ربدا. بۆ ماوه‌ی ده‌یان ساڵ هه‌موو زه‌ین و هۆشیاریی سیاسی بۆرژوازی خۆرئاوا له‌ده‌وری بوونی دوژمنێكی جیهانی، جه‌مسه‌رێكی جیهانیی و به‌هێزی ره‌قیب، گه‌ڵاڵه كرابوو. له‌ساڵانی دوایی و له سه‌رده‌می رێگان–دا، ئه‌م ململانێیه ته‌نانه‌ت لێكدانه‌وه‌یه‌كی ته‌واو هۆلیودی په‌یداكردبوو. "ئیمپراتۆری شه‌ڕ"، "شه‌ڕی ئه‌ستێره‌كان" چه‌ند مه‌قوله‌یه‌كی ئه‌م كه‌لتووره سیاسی‌یه بوون. دوای نه‌مانی سۆڤێت، مه‌سه‌له‌ی "دوژمن كێیه؟" و مه‌سه‌له‌ی سه‌رله‌نوێ پێناسه‌كردنه‌وه‌ی ئه‌ركه‌كانی ناتۆ و رێكخراوی سی ئای ئه‌ی و سیاسه‌تی خارجی ئه‌مریكا و گه‌شه‌ی سه‌رله‌نوێی ته‌ریكخوازیی له‌ هه‌ندێ باڵی كۆماری‌خوازه‌كاندا په‌ره‌ی سه‌ند. "ململانێی شارستانیه‌ته‌كان" وه‌ڵامێكی پڕله‌هاتوهاوار بوو، له‌نێو هه‌مان كه‌لتووری هۆلیودیدا، به‌م پرسیارانه.

من له‌گه‌ڵ ئه‌م خاڵه‌ی گراهام فوله‌ردا به‌ته‌واوی هاوڕام كه جیاوازی‌یه "شارستانیه‌تی" یه‌كان قاڵبێكن بۆ سه‌رهه‌ڵدانی ئه‌و جیاوازی‌یه كۆمه‌ڵایه‌تی‌یانه‌ی كه له‌ئارادان. مه‌قولاتی "شارستانیه‌ته‌كان" له پڕوپاگه‌نده‌ی جه‌نگی و دۆزینه‌وه‌ی بازاڕی سیاسی بۆ ئه‌م به‌رژه‌وه‌ندی‌یانه‌دا ده‌وریان هه‌یه. به‌ڵامی له‌خودی كێشمه‌كێشمه‌كه‌دا ده‌ورێكیان نییه. ئیسلامیه‌ت و لێكدانه‌وه ئیسلامی‌یه‌كان و ده‌مارگیریی ئیسلامی ئامرازی هه‌ڵخراندنی كۆمه‌ڵایه‌تین له‌و كێشمه‌كێشه مادی‌یه كۆمه‌ڵایه‌تی‌یانه‌دا كه خۆیان په‌یوه‌ندی‌یه‌كیان به ئیسلام و شارستانیه‌تی ئیسلامی و ململانێی ئه‌و له‌گه‌ڵ كه‌لتووری غه‌ربییه‌وه نییه. روداوه‌كانی یوگوسلافیا له‌سه‌ر جیاوازی شارستانیه‌تی مه‌سیحی خۆرئاوا له‌گه‌ڵ مه‌سیحیه‌تی ئه‌رته‌دۆكسی خۆرهه‌ڵات نییه (كه مه‌علوم نییه له‌م نێوه‌دا

بۆچی "شارستانیەتی"ئیسلامی لە بۆسنەو کۆسۆڤۆ سەری ناوەتە سەر سەرینی "شارستانیەتی" خۆرئاوا!). یان دە ساڵ وێرانکردنی عێراق ئاکامی ململانێی نێوان شارستانیەتی خۆرئاواو ئیسلامی نییە. دنیا چینایەتییە. شانۆی خەباتی چینایەتییە. شانۆی ململانێی باڵو بەشە جیاجیاکانی سەرمایەیە لەسەر دەسەڵاتی سیاسی و بەرژەوەندیی ماددی و قازانج و بازنەی دەسەڵات و قەڵەمڕەوی چەوساندنەوە. شانۆی خەباتە لەپێناوی ئازادی و سڕینەوەی هەڵاواردندا. شانۆی ململانێی نێوان چەپ و راستە. شانۆی ململانێی شارستانیەتەکان نییە.

وە سەرەنجام، قسەکردن لە شارستانیەتی ئیسلامی، وەکو شتێك کە گوایە لە رۆژهەڵاتی ئەو هێڵەی جەنابی هانتینگتۆن لەسەر نەخشەی جیهان کێشاویێتی دەسەڵاتدارە، شتێکی پووچە. نە ئیسلام شارستانیەتە، نە لەو وڵاتانەدا دەسەڵاتدارەو نە توانای گێڕانی دەوری ئیمپراتۆرییەتێکی شەیتانی هەیە. پڕوپاگەندەی رۆژانە لە خۆرئاوادا، بەتایبەت کاتێك کلینتۆن و بلێرو ناتۆ دەم ئەکەنەوە، ئەم وێنایە بەدەستەوە ئەدات کە گوایا صدام حسین لەبەر دەروازەی داگیرکردنی جیهاندایەو ژیانی ئێمە لەسایەی مەرحەمەتی ناتۆدایە کە تاکو ئێستا لەبەردەم ئەم دێوەزمەیەدا بە چنگ و ددان مقاوەمەتی کردووە! وروژاندنی بیرورای گشتیی خۆرئاوا لەدژی خەڵکی خۆرهەلاتی ناوەڕاست بەرژەوەندییەکی ماددی زۆری تیایە بۆ هەندێك ناوەندی جیاجیا، بەڵام پەیوەندییەکی بە ریزبەستنە حەقیقیەکانەوە نییە لەجیهانی ئەمڕۆدا. بەهەرحاڵ باسەکەی هانتینگتۆن لەڕووی عەمەلییەوە نفوزێکی پەیدا نەکرد، هەرچەند رەنگە خێرێکی زۆری بووبێت بۆ پیشەکەی هانتینگتۆن و بودجەی دامەزراوەی لێکۆڵینەوەی ستراتیجی "ئەلین" لە زانکۆی هاروارد.

ئەم مێزگردە بۆ یەکەمجار لە ژمارە-3ی زستانی 2001ی گۆڤاری فارسی زمانی "پورسش" (بەمانای پرسین- کە گۆڤارێکی وەرزیی سیاسی کۆمەڵایەتی کلتووریی و سەرنووسەرەکەی عەلی جەوادی بوو) بڵاوکراوەتەوە. باقی بەشداربووانی مێزگردەکە بریتی بوون لە: ئۆلیڤەر رۆی، گراهام فۆلەر، ئێرڤەند ئەبراهامیان و ئیان لیسەر.